

Ismeretlen ismerős

Szilágyi Zsolt: Ismeretlen Alföld. A táj területi egyenlőtlenségei a 20. század elején.

(Magyar történelmi emlékek. Értekezések. A vidék vonzásában 3.) ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2022. 476 oldal.

Mintha a *Magyarország felfedezése*-sorozat egy újabb kötetét tartanám a kezemben, miközben az *Ismeretlen Alföld* című kötet előszavát olvasom. A lírai bevezető a szerző vallomása a témaválasztás motivációjáról, az Alföldhöz való kötődéséről. Olyan ékes szóval, irodalmi nyelven ír, amely nem megszokott egy történelmi monográfiában, és az olvasó eszébe juttathatja a népi írók munkáit.

„Miskolcon a hegyek, a magasba futó erdők, de még a hegy felőli felhők is mintha csak karnyújtásnyira lettek volna az ablakból kinézve. Mégis, hiába volt e közelség: a nyári levegőben terjengő, alföldi friss széna illatát sohasem hozta a szél, mint ahogyan a hólepte barázdák fölött károgó varjak hangja sem hallatszott egyszer sem a határ felől. De legjobban mégiscsak az eső után földből kiszökő, mindent átható szagú pára hiányzott. [...] Orvosság ez, állítom! Orvosság erre, meg arra – leginkább a lélekre.” (11.)

A szerző Szilágyi Zsolt, a Debreceni Egyetem adjunktusa, az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport (továbbiakban: Kutatócsoport)¹ tagja. A kötet egy magyarországi nagytájat, az Alföldet mutatja be, a törzsszövegben már kvantitatív adatsorok elemzésével, majd térképes vizualizációjával, ezáltal olyan tényekkel szembesíti olvasóját, amelyek az Alföldről alkotott narratíváinkban elfeledve, feltáratlanul álltak. Már a címből sejthető a könyvnek a történelmi irodalomban talán ritka téma- és léptékválasztása. A „főszereplő” az Alföld. A szerző a legnagyobb látószögre állította az objektívet, és ezzel alkotott képet a századfordulás és a két háború közötti táj területi egyenlőtlenségeiről. A címet kissé provokatívnak érezhetjük, hiszen mitől lehet ismeretlen a magyar „nemzeti táj”, amely Kölcsey és Petőfi, majd a romantika irodalma után a magyar nemzet szimbólumává vált?

A Kutatócsoport és Szilágyi Zsolt saját építésű, több mint 2 millió adatot feldolgozó gyűjteményei alkotják a kötet forrásbázisát. Különösen aktuális most fellapozni a könyvet, mert a recenzio elkészítése előtt nem sokkal váltak nyilvánossá az új GISta Hungarorum adatbázis és digitális atlasz térképei,² amelyek

¹ Tíz nemzedék és ami utána következik... Vidéki társadalom az úrbérrendezéstől a vidék elnéptelenedéséig (1767–2017). Az MTA BTK Lendület Tíz Generáció Kutatócsoport (2019–2024) weboldala: <https://10generacio.hu> – utolsó letöltés: 2023. július 16.

² Demeter Gábor vezetésével, térinformatikai módszerekkel az 1900-as és 1910-es népszámlálási adatok vizsgálatával és térképre vitelével kezdődő kutatás időben visszafelé kiegészült, így már a 18. századra kiépítettek a kutatók egy községi szintig kereshető, a történelmi Magyarországra

segítségével átfogó léptékben kutathatók és hozzáférhetőek azok az adatok, amelyekből a történelmi Magyarország területi egyenlőtlenségeire következtethetünk.

A Kutatócsoport kiadványaira jellemző az interdiszciplináris szemlélet.³ Szilágyi Zsolt kutatásában is egyszerre van jelen a történettudomány, a térinformatica, valamint a matematika és a statisztika. Az Alföldről szóló vizsgálódása lényegében új léptékű kutatás, leginkább Győri Róbert kutatásaival⁴ áll módszertani rokonságban. Győri Róbert a Kisalföld területi fejlettségi különbségeire fókuszált. A szerző reflektál Győri kutatásaira, és kijelenti: „Amíg a Kisalföldön a táj belső fejlettségi övezetei egy szinte mindent meghatározó központ (Bécs) köré rendeződtek, addig az Alföldön ilyen nem figyelhető meg” (114). Ezenkívül lényeges megfigyelése, hogy a századelő történészei által felvázolt és a mai napig a történettudományban elterjedt nyugat–keleti lejtő (amely Győri kutatásai nyomán a Kisalföldön kimutatható) az Alföldön nem jellemző. „Nyilvánvaló tehát, hogy a köztudatban élő fejlettségi lejtő tézise *abban a formában* [kiemelés az eredetiben – J. Z. A.], ahogyan azt általánosítva az Alföldről vagy akár a Kárpát-medencéről legtöbbször elgondoljuk, nem tartható tovább” (106).

A fentiek mellett fontos megállapításokat tesz az Alföld gazdasági térszerkezetére Trianon vonatkozásában, valamint részletesen tárgyalja az alföldi modernizációt, az urbanizáció folyamatát (szembemegy a történeti kánonban közkeletűen elmaradottnak bélyegzett Alföld-képpel), taglalja a tanyarendszer, a vasút, a vízszabályozás, valamint az éghajlatváltozás hatását e folyamatra. Elemzi a vidék népességét, a táj vándormozgalmaikat, valamint a Trianon utáni településhálózaton belül a piacközpontok helyzetét. Végül egy lehetséges narratívát felvázolva a jelen kutatói perspektívájából értékeli (újra) az Alföld részben századfordulós, részben két háború közötti történetét. Mindezt Szilágyi Zsolt hét fejezetben kifejtve teszi, melyből az első két fejezet bevezetőt, illetve tudománytörténeti, módszertani jellegű írást takar, míg a további fejezetekben végzi el a kvantitatív elemzést. Négy különböző „szűrőt” alkalmazva vizsgálja a lakosságot (3. fejezet), a terület

vonatkozó adatbázist, amelyben számos gazdasági, társadalmi adatot rögzítettek több mint 2 milliárd adatfeldolgozásával. Köztük primer forrásokból és másodfeldolgozásokból, amikelyek között említhető például a *Lexicon locorum*. A hír erről: <https://abtk.hu/hirek/2973-uj-gista-hungarorum-adatbazis-es-digitalis-atlasz> és a honlap: <http://gistahungarorum.abtk.hu/> – utolsó letöltés: 2023. július 16.

3 „Kutatócsoportunk interdiszciplináris módszerekkel dolgozó kutatók összehangolt munkájával szeretne fényt deríteni azokra a hosszú lefolyású történelmi folyamatokra, amelyek a kárpát-medencei vidéki társadalom jelenlegi, jellegzetes mintázatainak kiforrásához vezettek.” Horváth Gergely Krisztián é. n.: *Tíz nemzedék és ami utána következik... Vidéki társadalom az úrbérendezésről a vidék elnépvelődéséig (1767–2017)*. A „Lendület” Tíz Generáció Kutatócsoport programja (2019–2024). <https://10generacio.hu/hu/projektleiras> – utolsó letöltés: 2023. július 16.

4 A szerző többször hivatkozik arra, hogy Győri Róbert 2006-ban a *Korall*-ban publikált tanulmánya, mely disszertációjának rövidített változata volt, nagy hatást gyakorolt a módszerére. Győri Róbert 2006: Bécs kapujában. Területi fejlettségi különbségek a Kisalföld déli részén a 20. század elején. *Korall* 24–25. 231–250. Legújabbban: Győri Róbert – Mikle György 2017: A fejlettség területi különbségeinek változása Magyarországon, 1910–2011. *Tér és Társadalom* (31.) 3. 143–165. <https://doi.org/10.17649/TET.31.3.2866>

fejlettségét (4. fejezet), a mobilizációt, a táj társadalmát (5. fejezet), és az úgynevezett gravitációs vonzásokörzetekben elemzi e folyamatok összegét (6. fejezet). A 7. fejezet végül egy rövid összefoglalást és kitekintést ad.

A szerző impozáns mennyiségű (270 oldalas) mellékletben adja közre a munka alapjául szolgáló adatokat. Ezek között találunk térképeket, adatbázisokat, forrás- és irodalomjegyzéket, valamint megbújik a mellékletek között egy, a források kritikai elemzését elvégző írás, amely nagy segítségére lehet a téma kutatóinak.

A továbbiakban röviden bemutatom a könyvet a fejezetek sorrendjében. Az első fejezetben Szilágyi Zsolt végigtekint a táj érzékelését reprezentáló műveken, a tudományos leírásokon, illetve a tájábrázolásokon – a 18. századi útleírásokkal kezdve a sort. Az utazók tér tapasztalatai, mentális térképei az Alföldet „lentre, mélyre” helyezték. A Bécs-központú kartográfiai vállalkozások ezzel szemben az Alföldet „Felső-Magyarországnak” titulálták. Madártávlati perspektívája a századok alatt folyamatosan formálódott, fogalma is változott. A tudományos Alföld-kép kialakulásának tárgyalását a szerző Hunfalvy Jánossal kezdi, kiemelve, hogy a Kölcsey–Petőfi nyomán megrajzolódó „irodalmi Alföld-kép” hamar ösztönzőleg hatott a geográfiai leírásokra. A 20. századból Cholnoky Jenő, Prinz Gyula, Szabó János és Lóczy Lajos munkáit emeli ki. A felsorolt tudósok mást és mást gondoltak arról, hogy pontosan hol húzzák meg az Alföld határait. Hozzá tartozik-e még a Dráva-mellék vagy a Duna jobb partja? Teleki Pál Vidal de La Blache hatására a tájat már úgy képzelte el, mint amelyet „átmeneti övek” választanak el egymástól. A 20. században a trianoni békeszerződés hozott a tájleírás és a térhasználat történetében gyökeres változást. Mivel a hazai politikai elit nem mondott le a revízió gondolatáról, a trianoni térben egyre inkább felértékelődött az Alföld, a táj, mely a haza fogalmának központi szimbóluma volt.

A nagytájat vizsgálat alá vevő kutatás egyik nehézsége, hogy pontosan mi feltehető meg a fizikai vagy a térképezett térben „az Alföld” fogalmának. A szerző egy olyan konstruált „trianoni Alföldet” vesz górcső alá, amely ilyen formában sohasem létezett, azonban segítségével a nagytáj lehetséges érzékeléseinek történeteit kívánja bemutatni. A léptékválasztás és a határhúzás problematikája összefügg, hiszen bizonyos gazdasági struktúrák csakis ekkora léptékben vizsgálhatók. Az Alföld kapcsán ilyen léptékű elemzés még nem történt, hiszen nem állt rendelkezésre olyan gazdasági-társadalmi adatokat tartalmazó adatbázis, amelyben kvantitatív kutatásokat lehetett volna elvégezni. A kötetben a szerző bemutatja az általa négy éven keresztül épített, úgynevezett ATTA-adatbázist (Alföldi Települések Történeti Adatbázisa), amely a számításai alapját képezte. Mielőtt azonban a számok nyelvén írna, a 2. fejezetben rövid gazdaságtörténeti kitekintést tesz az Alföld modernizációjával kapcsolatban.

A szerző itt hangsúlyozza, hogy a történeti források és az adatsorok által kirajzolódó (tér)kép értelmezéséhez kontextusra – külső összehasonlításra és belső elemzésre, a táj önmagában hordott belülről kirajzolódó folyamatainak vizsgálatára – van szükség. Bácskai Vera kutatásai nyomán úgy látja, hogy

a Kárpát-medencei urbanizáció sajátosságai miatt a tájon belüli differenciák értelmezése előremutatóbb (Magyarország esetében) a tudományos megértés szempontjából, mint a komparáció.

Az alföldi térhasználat és az urbanizáció, valamint a lakosságszám alakulása szoros összefüggésben áll az éghajlatváltozással (és nem fordítva, ahogy azt Szekfű Gyula feltételezte), hiszen az időszakosan vízjárta területek (a 17. századi hűvösebb, csapadékosabb éghajlat következménye) kedvezően hatottak a nagyállattartó gazdálkodásra a szántóföldi műveléssel szemben. A nagyállattartás pedig a háborúk és az éghajlati változás miatt kisebb lakosság számára kedvező gazdasági feltételeket teremtett, ez válhatott egyik motorjává az „alföldi tökefelhalmozásnak”. Az elhúzódo árforradalomról és a kontinentális élelmiszer-szükséglettről is szót ejt a szerző, azonban szerinte a fő hangsúly nem ezeken volt.

A folyamat fordítottja zajlott le a 18. században, amikor a melegeedés a népesség és a gabonatermő területek növekedésével járt együtt. Mindezek mellett a korszak a szállítás forradalmát is meghozta, az „európai hálózathoz integrálódó Kárpát-medencei gabonakereskedelem teremtette meg az egyik legfontosabb feltételét annak, hogy az alföldi gazdaság- és társadalomszerkezeti átalakulás felgyorsuljon” (35).

A következmények azonban „ambivalens modernizációhoz” vezettek. Beluszky Pál kutatásaiban hangsúlyozta a gazdasági prosperitás, a modernizáció és a városfejlődés kapcsolatát. Az Alföld modernizációjának ütemét a vasútépítés és a vízbályaózás jelölte ki. A hálózati struktúrák, a települések sűrűsége révén mind a csomópontokban kialakuló városok, mind a tanyák a modernizáció színtereivé váltak (40). A táj dinamikus fejlődését a népesség mobilizációja (mezővárosokba tömörülés) és a piac-központosodás folyamatai is meghatározták. A 19–20. század folyamán az extenzív növekedés azonban fenntarthatatlannak bizonyult. Azok a térségek, ahol ezt nem ismerték fel kellő időben, képtelenek voltak a modellváltásra, és a fenntarthatatlan fejlődés zsákutcájába szaladtak (46, lásd még 7. fejezet). Ez már előrevetíti a szerző egyik alaptézisét, miszerint Trianon gazdasági hatásai az adatok tükrében más képet mutatnak, mint ahogyan az korábban a veszteségnarratíva által uralt történettudományos diskurzusba bekerült, vagyis az új államhatárokon kívül a fenti tényezők jelenlétével is számolni kell.

Szilágyi Zsolt a 3. fejezetben kezdi el tárgyalni az adatbázisára épülő kutatását és elemezni a kapott eredményeket. A már említett szűrők közül az első a lakosság térbeli eloszlását és a városhálózat sűrűségét vizsgálja. Részletesen elemzi a bevándorlások arányát és a nagyobb népességkibocsátó területeket, vizsgálja az alföldi települések lélekszámváltozását 1900 és 1930 között, illetve azt is, hogy a városhierarchia mely szintjén hogyan érvényesültek a folyamatok. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy mi állhat a falvak városokhoz képest nagyarányú lakosságszám-növekedése mögött, valamint a megyeközpont-szintű városok népességszámában mutatkozó ugrásszerű növekedés hátterében. A számok alapján két, egymástól eltérő folyamatot detektál. Egyrészt a falvakban a természetes szaporulat összege magasabb volt, mint a városokban, ami a vándormozgalmak

alakulására is hatással volt. Másrészt öt nagyobb terület kezdett a századfordulóra körvonalazódni, ahol jellemzően magasabb volt a népességkoncentráció, ugyanakkor kedvezőtlen volt a birtokszerkezet is. Az előbbi ösztönzőleg hatott a kivándorlásra, az aprófalvas, kedvezőtlen birtokszerkezetű települések (például az Északkelet-Alföld) így a népességkibocsátás központi területeivé váltak (52).

A népességkoncentráció körvonalazása után a városhálózat térbeli elrendeződésének vizsgálatára tér rá. Szabályszerűségeket és hálózatépítő-folyamatokat keres, melyek hatással lehetnek a városok elhelyezkedésének alakulására. Idetartozik a tiszai áruforgalom, az egykori Káliz út, valamint a városhiányos térségekben térszervező funkciót betöltő kisvárosok. A fejezet végén ezeket mutatja be. A 62. oldalon közölt térképe, melyen a városhiányos területeket, valamint a városhierarchia működését együttesen ábrázolja, gondolatébresztő munka, új lendületet adhat a további kutatásoknak. Így például a városhiányos régiók mezoszintű kutatása új megvilágításba helyezheti a népi írók munkáit. Ahogyan a szerző is utal erre: „e községekben felhalmozódó feszültségeknek adott hangot a két világháború között például Féja Géza [...] vagy Szabó Pál” (63).

A könyv 4. fejezete (amelyik a 6.-kal együtt a legvaskosabb) a munka központi módszertanát mutatja be, valamint az alföldi modernizáció és a települések fejlettsége közötti korrelációt vizsgálja. A fejezet elején számba veszi az Alföld 19. századi gazdasági tendenciáit, melyekből következtet arra, hogy a terület gazdasági potenciálja a korszakban gyökeresen átalakult. A térségben a gabonakonjunktúra, a vízmentesítő és -szabályozó munkálatok, a kalászosok betakarítása következtében a növekvő munkaerő-kereslet jelentős migrációt indított az Alföld irányába. Az országosan átalakuló iparszerkezetben bekövetkező súlyponteltolódás következménye volt az Alföld lendületes modernizációja, ahogyan erre Beluszky Pál is rámutatott (67). Beluszky elmélete elfedte azonban a régiók, tájak belső fejlettségi térszerkezetét, így Szilágyi kutatásában ennek feltérképezése kulcsfontosságú mozzanat.

Az úgynevezett fejlettségi-domborzati modell megalkotásához (117) olyan módszerre volt szüksége, amellyel ábrázolhatóvá válnak azok az adatbázisba felvitt népszámlálási adatok, amelyek (többek között) a *Közigazgatási tájékoztató lapok* hasábjain szerepeltek. Hat különböző mutató – írni-olvasni tudás aránya a 6 éven felüli népességből (1910); haláluk előtt orvosi kezelésben részesültek aránya (1901–1910); jobb minőségű lakóházak aránya (1910); vándorlási egyenleg rátája (1901–1910); a keresők között nem mezőgazdasági foglalkozásúak aránya (1910); egy mezőgazdasági keresőre jutó kataszteri tiszta jövedelem (1908/1910) – alapján számolta ki a táj úgynevezett *komplex fejlettségi mutatóját*.

Az összehasonlító vizsgálat célja az volt, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy „az eltérő léptékű táji környezetben miként működnek a »mérőszámok«, valójában mit mérnek, hogyan jelzik a fejlettségi differenciát, és a fejlettségi térkép, amelyet a felhasználásukkal végül nyerünk, tulajdonképpen miféle fejlettséget mutat” (70). Azokról a tényezőkről, amelyek kvantitatív eszközökkel nem érzékelhetők, a 6. fejezetben szól részletesebben (72). A kutatás ráirányítja

a figyelmet arra, „*hogy nagyobb hangsúlyt kell fektetni a belső táji jellegzetességekre* [kiemelés az eredetiben – J. Z. A.], [...] hogy milyen saját vonások alakították a fejlettség lokális jellemzőit” (73).

A teljes kutatást áthatja a forráskritika; a szerző nem esik a számok bővületébe, hanem pontosan számot vet azzal, hogy a felvázolt kép „csak annyira lehet pontos, mint amennyire a korabeli adatfelvétel az” (95). A könyv nem a modernizáció és a fejlettség egészéről alkot képet, amikor a komplex fejlettségi mutató kiszámítására alapozza a területi egyenlőtlenség képét, hanem az utólagosan kiválasztott mutatók adnak egy részleges vetületet. Ezzel utat nyit a további kérdések, összehasonlítás, végső soron a folyamatok mélyebb megértése felé. Ebben az elemzésben kiemelten foglalkozik Trianon hatásaival: „*egy más mellett több Trianon (-értelmezés) is létezik, s még több létezhet a jövőben, ami együttesen még összetettebb megértést tehet lehetővé; amire, valljuk meg, szükségünk van!* [kiemelés az eredetiben – J. Z. A.]”

Az 5. fejezet rövidebb, és kitűnően példázza a tudományterületek közötti kapcsolatteremtést, témája a történeti demográfia. Elsőként a vándorlási célterületeket veszi számításba, amihez kvantitatív adatsorokat használ, és térképen vizualizálja a népességmozgalom szempontjából kiemelkedő régiókat. Külön alfejezetben mutatja be és szemlélteti a hátrahagyott vidékeket, végül pedig a vándorlási népmozgalmak egyenlegét vonja meg, megrajzolva ezzel az Alföld vándorlási térszerkezetét a 20. század első harmadában. A kiemelkedő területek a táj peremén, a Kárpát-medence fő vásárvonalának mentén helyezkedtek el. Budapest és Miskolc mellett harmadikként Szeged foglalta el a kiemelkedő helyet, amely pozíciójára – mint ahogy arra az elemzés rámutat – több szerencsés földrajzi és gazdasági adottsága révén tehetett szert.

A 6. fejezetben a Beluszky–Győri-féle „funkcionális városok” tipológia alapján határozta meg a vonzásközpontokat, ami lehetővé tette a városhierarchia különböző szintjein történő vonzáskörzet-modellezést. Kovács Zoltán 1990-es évekbeli kutatásával szemben Szilágyi kimutatta, hogy a határ menti vonzáskörzet-rendszerek lényegesebben összetettek voltak, de a nagyobb centrumok vonzáskörzete is jelentősen kisebb lehetett annál, mint amit Kovács az 1828-as összeírási adatok alapján feltételezett az 1920-as évekre.

A látványos piac-központosodás okait abban látja, hogy a 19. században emelkedő népességszám gabonakonjunktúrát eredményezett. (1) A növekvő gabonaszükséglet ösztönzőleg hatott az alföldi területeken a szántóföldi művelésre. (2) Ezzel egyidejűleg elterjedt a kertkultúra homoktalajon való megjelenése, valamint elkezdődött a nagyállattartó gazdálkodás háttérbe szorulása, (3) továbbá a vízszabályozás és a vízmentesítési munkálatok mind az Alföld gazdasági potenciáljának növekedését jelentették. Növekvő befektetés és megélhetési forrás lett a termőföld, ez felhajtotta az ingatlanárakat, ami befolyással volt a parasztság gazdasági és földrajzi mobilitásainak lehetőségére. A változások együttesen az Alföldet egy *dinamikusan modernizálódó* tájjá alakították.

A *Közelkép a hálózatról* című alfejezetben a statisztikai-hipotetikus eredményekkel szemben egy empirikus vizsgálatot mutat be, amely – a számok és a térképek után a kötetbe képi forrásokat is beemelve – felhívja a figyelmet a források és módszerek alkalmazásának különböző lehetőségeire. Piacközpontokat, önforgalmú piacközpontokat, piaci alközpontokat (amelyek tiszta vonzaskörzet nélkül, megosztva vonzottak ezer-kétezer fős falvakat) vizsgál, végül a kapott eredmények összevetésével szemlélteti a módszerek közötti kapcsolatokat és azt, hogyan állíthatók ezek az eszközök a történelmi mélyebb megértés szolgálatába.

A kötet jól követhető és értelmezhető térképei, kutatási módszere példa lehet arra, hogyan fordulhat a gazdaság- és társadalomtörténet kutatója a legújabbban már online térképek formájában is elérhető GIS-ta Hungarorum adatbázishoz, valamint hogyan hozhatók szintézisbe a különböző kutatási módszerekkel és más-más eszközökkel elért eredmények.

Végezetül a fentiekhez három észrevételt, lehetséges kutatási irányt kívánok felvázolni. (1) Fontos kiemelni a kvantitatív vizsgálat korlátait, amelyekről a szerző is többször említést tesz, például „hogyan korábban hova járhattak piacra a záhonyi és győrcsői lakosok, arra a források hiányában nem lehet egyértelmű választ adni” (180). Talán a mikrotörténelem vagy az oral history-kutatásokkal még fellelhetőek szóra bírható források. (2) Érdekes lehet a további kutatás szempontjából, hogy a lehetséges piacközpontokat számba véve mit lehet megtudni a kvalitatív források elemzésével. Egy piacközpont kapcsán olyan kérdések merülhetnek fel a kutatóban, hogy milyen kulturális kapcsolat állt fenn a piacközpont és a vonzaskörzetébe tartozó települések között (mennyit beszéltek az adott településről, bekerültek-e a helyi legendák közé például a piacra vezető út viszonyosságai?). (3) Továbbá a kutatás számára érdekes vizsgálat lehet, hogy a fenti folyamatok milyen korrelációban álltak a lakosság etnikai arányával, van-e összefüggés a népesség összetétele és az adott település térhasználata között, esetleg a termelés és az adott társadalom vásárlóereje hogyan függ össze a felvázolt struktúrákkal. A makrofókusszal alkotott képek tehát kiindulási pontként szolgálhatnak számos újabb kutatásnak, és nélkülözhetetlen alapot jelentenek a további vizsgálódások számára.

Juhász Zoltán András